

Уһуяан саастаах оҕону үлэнэн иитиигэ аҕа оруола.

Кэлинни кэмнэ уол оҕо төрөөһүнэ үгүстүк көстөр буолла. Уһуяанна бөлөх баһылыыр үгүс өттө уолаттар буолуталаатылар. Уол оҕо айылҕатынан симик, элбэх саната-инэтэ суох буолар. Онон кыргыттарга баһыйтарара үгүс курдук. Уол оҕону төрөөбүт тылынан хомоҕойдук киирэн-тахсан кэпсэтэр, санаатын сааһылаан этэр, булар-талар, дурда-хахха буоларын инниттэн, кыра сааһыттан үлэҕэ сыһыаран олоххо бэлэмнээн иити буолар дии саныбын.

Үгүс учуонайдар, кыраайы үөрэтээччилэр, педагогтар үлэлэрин ырытан көрдөххө, норуот педагогикатыгар ыалга үтүө үгэни олохсутуу ситимэ баар. Норуот педагогикатыгар үтүө үгэни олохсутууну, оҕону иитэр ньымалары дьон араастаан толкуйдаан, ырытан көрөллөр. Норуот күүһэ өйүгэр, өйүн күүһэ тылыгар. Уол оҕону иитиигэ өбүгэ төрүт үгэстэрин нөнүө ис уйулҕатын уһугуннаран, киһи быһыытынан сайыннарыы билинни кэмнэ наада буолла.

Билинни кэмнэ оҕо иитиитигэр үксүн ийэ дьарыктанара кистэл буолбатах. Аҕалар үксүн булар-талар оруолу толорууга сылдыаллар, онон оҕо иитиитигэр болҕомто ууруллубат. Оҕо үксэ ийэ сылаас иитиитигэр тиксэр, ийэ сыһа ииппитин туһунан саналары элбэхтик киһи истэр. Соҕотох ийэ иитиитэ кэрэгэй өрүттээҕэ биллэр суол, ол курдук аҕа оҕону иитиигэ оруолун үрдэтиэхтээх. Оҕо аҕатын кытта алтыстаҕына, киниэхэ ураты үөрүү буолар, тоҕо диэтэххэ аҕа оҕо олох атын өрүтүн арыйар, билиһиннэрэр. Ийэ оҕону дьэ иһинээҕи эйгэҕэ иитэр буоллаҕына, аҕа тулалыыр эйгэни кытта билиһиннэрэр, ол эбэтэр оҕону сайыннарат. Ардыгар олох боростуой мал-сал оҕо тулалыыр эйгэҕэ сыһыанын уларытыан сөп.

Оскуола иннинээҕи саастаах оҕолор сайдыыларыгар олохторун устата туһаналларыгар маннайгы хардыылары аҕалар онороллор, сатабыллары инэрэллэр. Аҕаларын кытта алтыһан улааппыт оҕолор сүрдээх быһаарыныылаах, бэйэлэригэр эрэллээх буола улааталлар. Кэнники кэмнэ бириддиилээн аҕалар оҕо иитиитигэр сүрдээбин кыһаллар буоллулар, аахайан дьарыктанар буолан эрэллэр. Оҕо үтүө киһи буола улаатарыгар ийэ, аҕа тэннэ дьарыктаныахтааттар.

Оҕо иитиитигэр улуу педагогпут Выготскай этэринэн тулалыыр эйгэ уонна улахан дьон сыһыана оҕо сайдарыгар уратылаһыыны үөскэппэттэр, ол гынан баран оҕо уопсай сайдыытыгар оруоллара улахан диэн бэлиэтиир. Оҕо тулалыыр эйгэ тас өттүгэр сайдыыны ылбат, кини сайдыыта тулалыыр эйгэттэн быһаччы тутулуктаах. Төһөнөн оҕо кыра да, оччонон кини тулалыыр дьонуттан тутулуга улахана биллэр.

Норуот педагогиката киһи аймах үөскүөбүттэн баар сүдү күүс. Иитэр-үөрэтэр сабыдыала туохха да тэннэммэт улахан. Үйэ сайдан истэбин ахсын кини дьалхаана

улаатар, олохтон ирдиир ирдэбилэ ыарыыр, үксүүр, ону тэнэ мунура суох сайдар. Ол онно сөп түбэхэр, соһуйан, уолуйан олонорон хаалбат туһугар кыһаныы – биһиги бүтүннү күммүт ирдэбилэ. Аҕа оруола оҕо иитиитигэр манньк өрүтү тутуһуохтаах, ол эбэтэр хайҕабыл. Бу хайысха оҕо социальнай өттүнэн көмүскэллээх буолуутугар дьайар. Өскөтүн ийэ оҕоҕо таптал өрүтүн үөскэтэр буоллаҕына, аҕа оҕо тулалыыр эйгэни кытта алтыһытын сүрүн ирдэбилин үөскэтэр. Аҕа оҕону олоххо бэлэмнээх буоларыгар иитэн таһаарар. Сүрүн ирдэбиллэрин инэрэр, сыалын торумнуур, идэ таларыгар көмөлөһөр, салайсар.

Учуонайдар этэллэринэн, төрөһпүттэр тэнэ сөптөөх дьайыы онорбут буоллахтарына, оҕо бары өттүнэн сайдыылаах киһи буола улаатара саарбаҕа суох. Билинни кэмнэ бу проблема күүскэ турар. Ол төрүөтүнэн буолар аҕалар үлэнэн үлүһүйүүлэрэ, бириэмэлэрэ суоһунан, кыахтара тийбэтинэн буолар. Бу барыта оҕону төрөһпүттэртэн тэйитэр, өйдөспөт буолууга сүрүнүүр. Бу боппуроска элбэхтэ үлэлэспит аныгы уйулҕа үөрэбин автордара: А. Спиваковская, А. Захарова, Д.М. Буянова, А. Фромм уһулуччулаах педагогтарбыт А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинская үөрэхтэрэ, үлэлэрэ киэнник туһанылларлар. Саха уһулуччулаах педагогтарынан Самсоновтар, Бессоновтар, Алексеевтар, Макаровтар буолаллар. Саха оҕону иитэригэр үгүс уратылааҕын профессор В.Ф.Афанасьев «Этнопедагогика нерусских народов Сибири и Дальнего Востока» үлэтигэр сиһилии ырышпыт. Бу үлэ 1979с. Якутскайга бэчээттэнэн тахсыбыта.

Оҕо сөптөөхтүк сайдарыгар, кини туруктаах буоларыгар аҕа-ийэ оруола тэнник дьайыахтаах. Ийэ үксүн оҕо ис туругун бөһөргөтүүгэ үлэлэхэр, онтон аҕа өттүтэн дьайыы оҕо олоххо бигэ туруктаах буолуутугар туһуланар. Оҕону иитиигэ аҕа оруола сүнкэн ону оҕо сайдыыта, олоххо интириэхэ, дьиэ кэргэн сыанабылын үөскэтиигэ бэйэтин сыаналана үөрэнэрэ, ити барыта аҕаттан тутулар. Уһууаан саастаах оҕо сайдыытыгар оҕо уонна аҕа икки ардыгар быстыспат сибээс үөскүөхтээх. Ити сибээс кинилэр өйдөһүүлэригэр, өйөһүүлэригэр олобулар. Бу сааска оҕо ийэттэн тэйэн ордук аҕатын кытта сыһыана күүһүрүөхтээх. В.Я. Ситников этэринэн аҕа оруола оҕоҕо, дьиэ кэргэннэ атын, ураты өйдөбүллэнэр. Төһө да кыра кэмнэ алтыстар аҕа оруола сүнкэн. Онно оҕо аҕатын хараҕар көстөрө, көстүөхтээбэ, көстүбүтэ оҕо туругар бэйэтинэн сыанабылыгар охсор, дьайар.

Педагогтар этэллэринэн аҕа оруола оҕо социальнай өттүнэн сайдыытыгар улахан суолталаах. Бастатан туран аҕа дьиэ кэргэннэ, кэргэнигэр, тулалыыр дьонно буолуохтаах. Ону тэнэ оҕолоругар сыһыана ураты ирдэбиллээх буолуохтаах. Аҕа киһи үтүөкэнэ кини дьонугар, кэргэттэригэр, оҕолоругар тэнник сыһыана ону таһынан оҕолорун иитиитигэр болҕомтолооҕо.

Оџону иитиигэ биир сүрүн ньымабытынан үлэнэн иити тоџоостоох. Оџолорбут тус туһунан баһылыыр үлэлээхтэр. Дьэ ис-тас үлэтин барытын кинилэр сүгэллэр. Кыыс, уол үлэтэ диэн араарбакка, барытыгар сыстаџас буоларга үөрэтэбит. Ол курдук, улахан уол хаар күрдьэн, мас киллэрэн оһох оттон, ас астаан, дьэ хомуйан тутаах дьоннор. Орто оџобут кыыс - хортуоска ыраастааһына, иһит сууйуу, онтон кыра уол оонньуурдарын хомуйан, эдьийдээх убайыгар «илии-атах» буолар. Сайын оџуруот үлэтигэр бары бииргэ үлэлээн, уу кутан, сыыс от ыраастаан туһалара баһаам. Аны сибэкки арааһын үүннэрэн көрөллөр-харайаллар. Улахан уол сайын эһэтин ааџы кытта от үлэтигэр үлэлиир. Ити курдук, саастарыгар сөбө да суох үлэттэн саџалаан оџолорбутун үлэџэ сыстаџас дьон буола улааталларын ситиһэбит, үлэни тэрийэбит. Сайын аайы сир аһын эгэлгэтин хомуйан, кыыныннага барыанна онорон, хаһаанабыт. Ханлык отон хайа кэмнэ ситэрин, хомулларын бэркэ билэллэр, кэтэһэллэр. Үлэни бары көмөлөөн, саба туһэн үлэлиир үгэстээхпит. Саас буолла да мас саһааннааһына, олбуор иһин хомуйуута, расада олордуута саџаланар. Аны ким эмэ куонкурууска, концертка кыттар буоллаџына бары саба туһэн бэлэмниибит. Ким түмсүүлээх - ол кыайылаах диэн өйдөбүлүнэн салайтарабыт.

Уол оџону кыра сааһыттан олоххо бэлэмнээн, уһуйаанна үлэнэн иитиини чорботон күннэтэ элбэх көрүннээх дьайымаллары ытытабыт. Ол курдук ыһытыллар үлэлэр көрүннэринэн буолар бэсидэ, айылџаџа экскурсиялар, араас хабааннаах аралдытыылар, төрөппүккэ консультациялар, бэйэ холобурунан иитэр суолталаах суббуотунньуктар уо.д.а.

Учуонайдар этэллэринэн төрөппүттэр тэннэ сөптөөх дьайыы онорбут буоллахтарына оџо бары өттүнэн сайдыылаах киһи буола улаатара саарбаџа суох. Төрөппүтү кытта үлэни күүһүрдэн, аџа оруолун үрдэтэн, уһуйаанна аџалары сыһыарар наада.

Прядезникова Мария Николаевна